

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ В КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ СЛОВНИКОВОЇ ДЕФІНІЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ Л. М. ТОЛСТОГО «ІСПОВЕДЬ»)

Анотація. Стаття присвячена проблемі інтерпретації художнього твору в контексті еволюції словникової дефініції. Необхідність використання методу еволюції словникової дефініції в процесі інтерпретації художнього тексту показується на матеріалі тлумачних словників російської мови. Проаналізовано процес динаміки лексичної одиниці «*вера*» на матеріалі повісті Л. М. Толстого «Ісповедь».

Ключові слова: еволюція, динаміка, лексема, семема, сема.

Аннотация. Статья посвящена проблеме интерпретации художественного произведения в контексте эволюции словарной дефиниции. Необходимость использования метода эволюции словарной дефиниции в процессе интерпретации художественного произведения показано на материале толковых словарей русского языка. Проанализировано процесс динамики лексической единицы «*вера*» на материале повести Л. Н. Толстого «Исповедь».

Ключевые слова: эволюция, динамика, лексема, семема, сема.

Summary. The article deals with the problem of the fiction's interpretation in the context of the evolution of the vocabulary definition. The necessity of using this method in the process of the fiction's interpretation is shown on the material of the explanatory dictionaries of Russian language. It is analysed the process of the dynamics of the lexem «*вера*» (“*faith*”) on the material of Leo Tolstoy's novel «Исповедь».

Key words: evolutoin, dynamics, lexeme, seme, sememe.

Проблема інтерпретації художнього тексту займає в останні десятиліття особливе місце в філологічній науці і привертає до себе пильну увагу й інтерес мовознавців. Необхідність вивчення й дослідження мови як структурної першооснови художнього тексту стає в центрі багатьох лінгвістичних та літературознавчих студій. В різні періоди проблемою вивчення та аналізу тексту займалися такі вчені, як М. М. Бахтін, В. В. Виноградов, Л. В. Щерба, В. М. Жирмунський та ін.

Методи лінгвістичного аналізу художнього тексту викладені у працях Б. О. Ларіна, Г. О. Винокура, Р. А. Будагова, Н. А. Купіної, М. Крупи та ін.

Однак існуючі методи аналізу мови художнього тексту ігнорують процес динаміки словникової дефініції. Метою запропонованої наукової розвідки є намагання розкрити сутність даного методу та показати його актуальність. Для цього необхідно залучити досвід світової лексикографії. До розгляду пропонується використання російської лексикографії для висвітлення проблеми інтерпретації художнього тексту в контексті еволюції словникової дефініції.

Орієнтація сучасних лінгвістичних досліджень на теорію комунікації, дискурс, прагматику, теорію мовленнєвих актів, перехід до розуміння глибинної сутності мови дозволяє стверджувати входження до функціональної парадигми в науці про мову. «Функціоналізм визначається магістральним напрямком сучасної лінгвістики і, поєднуючи антропоцентричний та когнітивний підходи, відзначається здатністю інтегрувати всі позитивні підходи, які вбачаються в існуючих теоретичних підходах» [3, с. 114]. Актуалізуючись у висловлюванні, мовна одиниця може змінювати свої основні функції лінгвістичного знака,

синтаксичні функції, категоріальні характеристики, а разом із тим і свої прагматичні особливості. Цих змін мовна одиниця зазнає в структурі тексту. Оскільки текст являє собою знак складнішого порядку, ніж виключно лексичний, то і значення текстової одиниці стає складовою частиною концепта тексту і розуміється саме як його складова, тобто як фрагмент цілого. Як результат, номінативна сторона мовної одиниці має потенційну перспективу отримання нового смислу, що реалізується в межах даного тексту.

Необхідність комплексного підходу до вивчення тексту як свідомого результату мовленнєвотворчого процесу зумовила рівнозначне вивчення всіх його компонентів з урахуванням виходу на певні мовні рівні. Зокрема, як зазначає А. Маслова, «лексичний рівень художнього тексту передбачає розгляд його словникового складу. В художньому тексті слово включається в сітку взаємозалежних засобів вираження думок і почуттів автора. Інтеграцією словом художнього тексту мотивоване використання в ньому слів не тільки в прямому, але й у переносному значенні» [7, с. 166]. Поряд з основним значенням (первісним кодовим значенням) у слів з'являються вторинні кодові значення, які можна зрозуміти тільки в контексті.

Процес семантичної реалізації слова як елемента дискурсу порушує проблему індивідуально-художнього значення слова. Розуміння імплікації як потенційної неоднозначності дозволяє визнати можливість одночасної реалізації двох і більше значень слова та створення його додаткових конотацій [3, с. 115].

Враховуючи те, що «комунікативна реальність завжди навантажена поцейбічною трансцендентальністю мови, яка завжди є, але яка завжди ще має відбутися в певних контингентних умовах»

[4, с. 8], в реалізації комунікативних актів важливу роль відіграє не лише денотативне значення висловлення, але й сукупність усіх семантичних відтінків, що витворюються умовами комунікативного поєднання. Значущим у контексті сказаного є процес динаміки словникової дефініції.

Оскільки словник фіксує та маніфестує структуру нашого знання про світ, то будь-яка структура дефініції є моделлю нашої свідомості. Але у контексті запропонованого дослідження актуальними є не стільки самі моделі моносемічних чи полісемічних лексичних одиниць, скільки динаміка цих складових. «Динаміка» передбачає контрастивний аналіз словникових дефініцій і дослідження появи та втрати окремих компонентів. Цими компонентами можуть бути семи та семема, відтінки значень, стилістичні помітки, послідовність цих компонентів, узуальна специфіка, сполучуваність і т. ін. Цей процес тісно пов'язаний з мисленням, з когнітивними структурами, що формують знання, умотивовують вербалізацію певного фрагмента дійсності.

Динаміка словникових значень фіксує розширення структурно-семантичних, аксіологічних, асоціативно-образних моделей лексичних одиниць.

Окрім цього, процес еволюції словникової дефініції дає змогу глибше розуміти комунікативний сегмент, враховувати при його декодуванні етнознакові мотивації, символічні й прагматичні конотації, а також закладені у свідомості носія культурної традиції архетипні нашарування.

У художньому тексті як комунікативній макроструктурі процес еволюції словникової дефініції у сукупності з іншими функціонально-семантичними категоріями тексту може виступати ключем до розуміння внутрішнього динамічного взаємозв'язку висловлювань, кваліфікувати також ставлення персонажів чи автора до зображуваного.

«Сприймаючи художній текст під кутом комунікативно-прагматичного навантаження, шукаючи вмотивування характеру зображуваного, читач звертає увагу на мету висловлювання, на ті (не завжди помітні) відтінки значень, які здатні створювати імпліцитний комунікативний фон» [1, с. 125].

Для практичного обґрунтування доцільності та необхідності використання методу еволюції словникової дефініції в процесі інтерпретації художнього тексту в запропонованій науковій розвідці розглядається лексема «*вера*» і відслідковується еволюція її значень в тлумачних словниках російської мови. Отримані значення використовуються для аналізу вибраних сегментів повісті «*Исповедь*» Л. Толстого, в яких дана лексема є актуальною та високочастотною.

Важливо прослідкувати еволюцію лексичної одиниці «*вера*» у хронологічному порядку в словниках того періоду, в який була видана «*Испо-*

ведь» Л. Толстого. Це дасть найоб'єктивнішу картину та ключ до розуміння поняття віри в свідомості росіянина тої епохи як представника етнокультурного середовища.

Отже, *Словарь церковно-славянского и русского языка* 1847-1848 гг. (далі – СЦСРЯ) фіксує чотири значення даної лексичної одиниці [10, с. 514]:

1. Вѣрованіе въ Бога; безусловное признаніе истинъ, открытыхъ Богомъ.
2. Догматическое ученіе, принятое цѣлымъ народомъ; вѣроисповеданіе.
3. церк. Увѣренность, твердое упованіе.
4. стар. Присяга, клятвенное обѣщаніе.

Большой толковый словарь современного русского языка под ред. Д. М. Ушакова 1935-1940 гг. (далі – БТССРЯ) подає вже три значення лексеми «*вера*» [13, с. 63]:

1. Состояние сознания верующего, религия.
2. Убеждение в реальном существовании предметов религии или фантазии, а также в истинности того, что не доказано с несомненностью.
3. Доверие.

Наведені вище приклади словникових статей наочно відображають динаміку лексеми «*вера*». Як бачимо, БТССРЯ фіксує не лише меншу кількість значень лексичної одиниці, а й те, що всі значення у цьому словнику є новоутвореннями. А це свідчить не тільки про семантичні зміни структури самої лексеми, а й про переосмислення, переоцінку даного поняття у свідомості росіянина.

Однак для повного висвітлення мети даного наукового дослідження важливим також є контекстуальне значення лексичної одиниці. Як відомо, слово у контексті набуває додаткових конотацій, смислових, оцінно-експресивних, етнокультурних нашарувань, експлікатором яких є текст. Актуалізація та функціонування не тільки ядерних, а й периферійних значень лексем виявляється при декодуванні вибраних текстових сегментів.

В «*Исповеди*» Л. Толстого лексема *вера* є високочастотною і наскрізною. У процесі розгортання наративної лінії – діалогу читача з оповідачем, коли формуються окремі ланки інтродуктивної мовленнєвої ситуації, стає аксіологічно маркованим корпус поступової динаміки та переосмислення значень даної лексичної одиниці. Таким чином контекст є тим лексико-семантичним фоном, в якому проявляються еволюція та комунікативна значущість лексеми *вера*.

Актуалізуючи лексико-тематичне поле з вершиною *вера*, автор не тільки кваліфікує оцінно-суб'єктивне ставлення, а й представляє читачеві експліцитну оцінку дійсності.

У символічно-конвенційному плані *вера* асоціюється перш за все з вірою в Бога (Вѣрованіе въ Бога). Як бачимо, саме ця семема і є ядерною в СЦСРЯ.

Однак у тексті лексична одиниця еволюціонує не лише в словниковій системі, а й в процесі розгортання дії, індивідуальних авторських пошуків,

аналізу та синтезу об'єктивної дійсності, в системі цінностей оповідача.

Порівняймо:

Я был крещен и воспитан в православной христианской вере. Меня учили ей и с детства, и во все время моего отрочества и юности [12, с. 106].

Но когда я 18-ти лет вышел со второго курса университета, я не верил уже ни во что из того, чему меня учили.

Судя по некоторым воспоминаниям, я никогда и не верил серьезно, а имел только доверие к тому, чему меня учили, и к тому, что исповедовали передо мной большие; но доверие это было очень шатко [12, с. 106].

У першому текстовому сегменті лексема *вера* має виражене значення «в^ір^оисповеданіє» (друге значення в СЦСРЯ). У наведеному сегменті комунікативно важливими є також імпліцитні характеристики денотата, співвідносні зі стрижневим словом: вибір оповідача не був свідомим та добровільним; комунікант виступає пасивним адресатом (наявність пасивних граматичних конструкцій «Я был крещен и воспитан», «Меня учили ей»); отримані знання про тогочасну дійсність є типовими: ця інформація декодується з текстового сегмента інтроспективно.

Вже у другому текстовому сегменті не лише спостерігається авторська еволюція тлумачення та акцептації *віри*, а й відбувається розширення концептуального поля даної лексичної одиниці з аналогічним інваріантним значенням (за посередництвом одиниці *доверіє*).

Як бачимо, семема *доверіє* виступає одним зі значень лексеми *вера* в БТССРЯ. Це значення є периферійним, з найнижчим ступенем семантичного навантаження та онтологічної значущості. Однак у тексті воно виступає засобом формування асиметрії *віра-розум* (трансцендентальний синтез емпіричного формує повторювані заперечні дієслівні конструкції *не верил* й оцінний аспект зображуваного).

Асиметрія *віра-розум* як боротьба двох протилежних начал – розумного і нерозумного – неодноразово простежується в творі:

Отпадение мое от веры произошло во мне так же, как оно происходило и происходит теперь в людях научного склада образования [12, с. 107].

Разумное знание в лице ученых и мудрых отрицает смысл жизни, а огромные массы людей, все человечество — признают этот смысл в неразумном знании. И это неразумное знание есть вера, та самая, которую я не мог не откинуть. Это бог 1 и 3, это творение в 6 дней, дьяволы и ангелы и все то, чего я не могу принять, пока я не сошел с ума [12, с. 138].

В наведених сегментах лексема *вера* не залишається статичною. В ній не тільки фокусується концептуальне протиставлення «розумне-нерозумне», виражене контекстуально, а й еволюціонує її смислова навантаженість: у першому та другому сегментах домінуючими стають

семи «убеждение в реальном существовании предметов религии или фантазии, а также в истинности того, что не доказано с несомненностью». Стає зрозумілим процес авторського «отпадения от веры». Експлікатором цього виступає контекст, в якому за посередництвом мовленнєвих одиниць підсилюється суперечність розуму і віри (з яскравим вираженням несприйняття останнього) та підкреслюється дистанційованість «людей научного склада образования» від поняття *віри* через брак наукового пояснення всіх її феноменів та проявів.

Динаміка лексичної одиниці *вера* проявляється і в наступних текстових сегментах:

Теперь, вспоминая то время, я вижу ясно, что вера моя — то, что, кроме животных инстинктов, двигало моею жизнью, — единственная истинная вера моя в то время была вера в совершенствование [12, с. 109].

Вера эта в значение поэзии и в развитие жизни была вера, и я был одним из жрецов ее. Быть жрецом ее было очень выгодно и приятно. И я довольно долго жил в этой вере, не сомневаясь в ее истинности [12, с. 111].

Домінуючою семою у першому текстовому сегменті є семема «состояние сознания верующего» (перше значення в БТССРЯ).

Засобами смислової й емоційної аргументації в цьому сегменті, що виступає основою характеристики лексеми *вера*, є твердження оповідача, в яких міститься присвійний кваліфікатор, виражений займенником *моя*. Підсилювальними елементами виступають також включені в текст характеристики цієї віри – *единственная истинная*, що у свою чергу виключає можливість заперечення її аксіологічної істинності та правдивості. Називаючи прояв цієї віри *вера в совершенствование*, оповідач таким чином маніфестує її індивідуальність, суб'єктивність, непідвладність загальноприйнятим канонам трактування віри.

У другому текстовому сегменті – «*вера в значение поэзии и в развитие жизни*» – дана лексична одиниця актуалізується в тексті зі значенням «ув^ір^оенність, тверде упованіє». Прагматичне акцентування інформації, подане через смислові висловлювання «*значение поэзии и в развитие жизни*», «*я был одним из жрецов ее*», «*быть жрецом ее было очень выгодно и приятно*», «*не сомневаясь в ее истинности*», підкреслює винятковий, вивищений статус тих, хто дотримується канонів цієї віри – «*веры писательской*».

Подальший розвиток дії, включений у значеннєвий спектр пошукової безперервності, спроектовує на виокремлення ще одного значення лексеми *вера*:

Я вернулся к вере в ту волю, которая произвела меня и чего-то хочет от меня; я вернулся к тому, что главная и единственная цель моей жизни есть то, чтобы быть лучше, т. е. жить согласнее с этой волей; я вернулся к тому, что выражение

этой воли я могу найти в том, что в скрывающейся от меня дали выработало для руководства своего все человечество, т. е. я вернулся к **вере в бога**, в нравственное совершенствование и в предание, передававшее смысл жизни [12, с. 152].

Ведь и не живу, когда теряю веру в существование бога, ведь я бы уже давно убил себя, если б у меня не было смутной надежды найти его [12, с. 151].

В наведених сегментах доміантною виступає сема «**брованіє въ Бога**».

Інші семи реалізовані в наступних прикладах:

➤ семантична одиниця «убеждение в истинности того, что не доказано с несомненностью»:

*Слушал я разговор безграмотного мужика-странника о боге, о **вере**, о жизни, о спасении, и знание **веры** открылось мне. Сближался я с народом, слушая его суждения о жизни, о **вере**, и я все больше и больше понимал истину* [12, с. 158].

➤ семантична одиниця «догматическое учение, принятое **цѣлымъ народомъ**»:

*Я говорил о том, что для всякого неверующего, обращающегося к **вере** (а подлежит этому обращению все наше молодое поколение), этот вопрос представляется первым: почему истина не в лютеранстве, не в католицизме, а в православии?* [12, с. 160] та ін.

Інтерпретація художнього тексту в контексті еволюції словникової дефініції дає змогу розкрити глибинну сутність мови як першооснови художнього тексту, виокремити контекстуальні семантичні нашарування лексичних одиниць, які формують ідейно-тематичну основу аналізованого тексту.

Наведені вище текстові сегменти служать прикладом еволюції словникової дефініції лексеми *вера*. І ця семантична динаміка актуалізована у вибраному художньому творі. Окремі смислові нашарування лексеми здатні формувати глибинний рівень тексту, розкривати переживання, хід думок, спосіб мислення персонажів.

Контрастивний аналіз вибраної лексичної одиниці в контексті інтерпретації художнього твору дає змогу не лише відслідкувати контекстуальну еволюцію значень даної лексеми, а й декодувати авторську позицію щодо цього поняття і окреслити шкалу поступового його переосмислення та переоцінки.

Динаміка лексичних одиниць дає ключ до розуміння моделей мислення, історії мови, літератури, історії філософії, декодує авторське світобачення та світовідчуття, розкриває сутність національно-ментальної поведінки та способи систематизації дійсності.

Література

1. Голянич М. Прагматична навантаженість внутрішньоформної номінації у художньому тексті (на матеріалі оповідання І. Франка «Вугляр») // Шевченко. Франко. Стефаник: Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 498 с.
2. Григорьева А. К вопросу об анализе языка поэтического текста / А. Д. Григорьева // Вопросы языкознания. – 1978. – № 3. – С. 62-74.
3. Кагановська О. Проблема інтерпретації текстових концептів у художньому прозаїчному творі / О. М. Кагановська // Мова і культура [Текст]: наук. щорічний журнал. – К., 2001. – Т. IV. – Вип. 3. – С. 114-120.
4. Куплін В. Попереднє слово від перекладача // Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну / Пер. з нім. та комент. В. М. Купліна. – К.: Четверта хвиля, 2001. – С. 8.
5. Кирилюк З. Вивчати твір у системі координат своєї епохи / З. Кирилюк // Всесвітня література. – 1999. – № 12. – С. 3-5.
6. Краснова Л. Інтерпретація художественного произведения / Л. Краснова // Русский язык и литература. – 2002. – № 2. – С. 16-18.
7. Маслова А. О некоторых особенностях художественного текста / А. Маслова // Мова і культура [Текст]: наук. щорічний журнал. – К., 2001. – Т. IV. – Вип. 3. – С. 162-169.
8. Мельник Я. Субъективность как языковая категория / Я. Мельник. – Івано-Франковск: Плай, 1997. – 123 с.
9. Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
10. Словарь церковно-славянского и русского языка, составленный вторым отдѣлениемъ Императорской академии наук. – Санкт-Петербург: Типография Императорской академіи наукъ, 1867. – Томъ I. – 439 с.
11. Степанов Г. О границах лингвистического и литературоведческого анализа художественного текста / Г. В. Степанов // Литература и язык. – Изв. АН СССР, 1980. – Т. 39. – № 3. – С. 195-204.
12. Толстой Л. Исповедь [Текст] / Л. Н. Толстой // Собрание сочинений в двадцати двух томах. – М.: Художественная литература, 1983. – Т. 16: Публицистические произведения (1855-1886). – С. 106-166.
13. Ушаков Д. Большой толковый словарь современного русского языка. – М.: Альта-Принт: ДОМ. XXI век, 2009. – 1239 с.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2011